

Examining Aesthetic Components in First Primary Period Persian Textbooks, based on the Transformation Document

Ali Mohseni Nik* Seyed Borzoo Jamalianzadeh** Mohammed Hadi Ahmadiani***

* B.A. Student in Educational Sciences, Farhangian University, P.O. Box 14665-889, Tehran, Iran.
(Corresponding Author)

E-mail: mohseninik@iran.ir

** Assistant Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature Education, Farhangian University, P.O. Box 14665-889, Tehran, Iran.

E-mail: b.jamalian@cfu.ac.ir

*** Ph.D. in Persian Language and Literature, Yasuj University, Iran.

E-mail: mhadiahmadiani@gmail.com

Abstract

This research evaluates the reflection and treatment of aesthetic and artistic components in first-grade elementary Persian textbooks (published in 2024) to determine the alignment of this content with the macro-goals of the formal education system. To this end, the study used a directed qualitative content analysis. Using criterion-based purposive sampling, all sections related to the aesthetic domain were identified, and 100 percent of the content was subjected to in-depth analysis. The instrument was a researcher-made coding checklist based on the study's theoretical framework, comprising five themes. Its reliability (Cohen's Kappa coefficient for two coders' agreement: 0.90) and validity (confirmed by two experts, professors of Persian language and literature) were verified. The themes "Cultural and Artistic," "Poetic Language and Expression," and "Illustration and Graphics" overlapped with the dimension of "understanding beauty-creating components," while "Creative Activities" aligned with "strengthening the power of imagination and artistic creation," and "Beauty Criticism" with the ability to evaluate phenomena. Analysis involved coding, quantitative frequency, and qualitative evaluation. The findings showed that although attention to the aesthetic domain in these textbooks increases from the first to the third grade, this level is insufficient to achieve the competencies specified in the Transformation Document. The illustration and graphics dimension had a satisfactory coverage, but creative activities and, particularly, beauty criticism require serious revision and strengthening. The main challenge is the imbalance in the treatment of the dimensions of perception, creation, and criticism. The research emphasizes the necessity of a systematic focus on the aesthetic domain in textbook authorship.

Keywords

The Aesthetic and Artistic Domain, The Fundamental Transformation Document, Qualitative Content Analysis, Persian Textbooks, First Cycle of Primary School

واکاوای مؤلفه‌های زیباشناختی در کتاب‌های فارسی دوره اول ابتدایی، مبتنی بر سند تحول

علی محسنی نیک* سید برزو جمالیان زاده** محمد هادی احمدیانی***

* (نویسنده مسئول) دانشجوی کارشناسی علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، صندوق پستی ۸۸۹-۱۴۶۶۵. تهران. ایران.

E-mail: mohseninik@iran.ir

** استادیار زبان و ادبیات فارسی، گروه آموزش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، صندوق پستی ۸۸۹-۱۴۶۶۵، تهران، ایران.

E-mail: b.jamalian@cfu.ac.ir

*** دکترای تخصصی زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه یاسوج، ایران.

E-mail: mhadiahmadiani@gmail.com

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۲/۱۷ تاریخ شروع بررسی: ۱۴۰۴/۰۲/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۱۸

چکیده

این پژوهش با هدف ارزیابی بازتاب و پرداخت مؤلفه‌های زیباشناختی و هنری در محتوای کتاب‌های فارسی دوره اول ابتدایی (چاپ ۱۴۰۳) انجام شد تا همسویی محتوای این کتاب‌ها با اهداف کلان نظام تربیت رسمی در این ساحت مشخص شود؛ بدین منظور، پژوهش حاضر با رویکرد تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار انجام گردید؛ با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند مبتنی بر ملاک، کلیه بخش‌های مرتبط با ساحت زیباشناختی، شناسایی و ۱۰۰ درصد محتوای آن‌ها مبنای تحلیل عمیق قرار گرفت.

ابزار، چک‌لیست کدگذاری محقق‌ساخته بر اساس چارچوب نظری پژوهش (اهداف «ساحت تربیت زیباشناختی و هنری») شامل پنج مضمون تدوین که پایایی (ضریب کاپای کوهن توافق دو کدگذار: ۰/۹) و روایی آن (به همت ۲ متخصص؛ اساتید زبان و ادبیات فارسی) تأیید شد؛ «فرهنگی هنری»، «زبان و بیان شاعرانه» و «تصویرپردازی و گرافیک» با بعد «درک مؤلفه‌های زیبایی‌آفرین»، «فعالیت‌های خلاقانه» با «تقویت قدرت تخیل و آفرینش هنری» و «نقد زیبایی» با «کسب توانایی ارزیابی پدیده‌ها» همپوشانی داشتند. تحلیل شامل کدگذاری، محاسبه فراوانی کمی و ارزیابی کیفی پرداخت بود.

یافته‌ها نشان داد گرچه توجه به ساحت زیباشناختی در این کتاب‌ها از پایه اول به سوم روند افزایشی دارد، این میزان برای تحقق شایستگی‌های مورد نظر سند تحول کافی نیست؛ بعد تصویرپردازی و گرافیک پوشش مطلوبی داشت، اما فعالیت‌های خلاقانه و به‌ویژه نقد زیبایی‌نیازمند بازنگری و تقویت جدی هستند و عدم توازن در پرداخت به ابعاد ادراک، آفرینش و نقد، چالش اصلی محتوا است؛ در نتیجه، پژوهش بر ضرورت توجه نظام‌مند به ساحت زیباشناختی در تألیف کتاب‌های درسی تأکید دارد.

کلیدواژه‌ها

ساحت زیباشناختی و هنری، سند تحول بنیادین، تحلیل محتوای کیفی، کتاب درسی فارسی، دوره اول ابتدایی

مقدمه

نظام‌های تعلیم و تربیت نوین به پرورش همه‌جانبه دانش‌آموزان در ابعاد گوناگون وجودی آنان گام برمی‌دارند. تربیت زیباشناختی و هنری نقشی حیاتی در رشد و کمال انسانی ایفاء می‌کند و در توسعه ظرفیت‌های شناختی، عاطفی، اجتماعی و حتی معنوی تعیین‌کننده است. توانایی درک، قدردانی و خلق زیبایی‌ها دریچه‌ای به سوی معنا، خلاقیت و ارتباط عمیق‌تر با جهان می‌گشاید؛

در اسناد بالادستی نظام تعلیم و تربیت ایران، به‌ویژه «سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» که با تأیید سند فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران، در جلسات شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰) به تصویب نهایی رسید، بر اهمیت توجه به این ساحت تأکید شده است؛ این سند، تربیت را فرآیندی جامع و متوازن در شش ساحت می‌داند و ساحت تربیت زیباشناختی و هنری را با هدف پرورش انسان‌هایی که قادر به درک، خلق و نقد زیبایی هستند، تعریف می‌کند. همچنین اهداف عملیاتی این ساحت برای دوره ابتدایی شامل درک مؤلفه‌های زیبایی‌آفرین، تقویت قدرت تخیل و آفرینش هنری، و کسب توانایی ارزیابی پدیده‌ها ذکر شده است. این اهداف نشان می‌دهند که تربیت زیباشناختی فراتر از آموزش صرف هنرهای کاربردی، به دنبال پرورش ابعاد ادراک، آفرینش و نقد زیبایی در پیوند با حقیقت و خیر است.

پژوهش حاضر با تمرکز بر کتاب‌های فارسی دوره اول ابتدایی، به واکاوی میزان و چگونگی بازتاب مؤلفه‌های زیباشناختی در محتوای این کتاب‌ها بر اساس پیشینه فلسفی، تربیتی و روان‌شناختی و چارچوب نظری سند تحول بنیادین (ساحت «تربیت زیبایی شناختی و هنری») می‌پردازد. بررسی محتوای این کتاب‌ها می‌تواند تصویری روشن از وضعیت موجود ارائه داده و راه را برای ارائه پیشنهادها عملی جهت بهبود و انطباق بیشتر محتوا با اهداف سند تحول هموار سازد. بدین جهت، سؤال‌های اصلی پژوهش اینها هستند:

الف) مؤلفه‌های ساحت زیباشناختی و هنری بر اساس سند تحول بنیادین تا چه میزان و با چه کیفیتی در محتوای کتاب‌های فارسی دوره اول ابتدایی بازتاب یافته‌اند؟
ب) الگوی این بازتاب در هر پایه چگونه است و آیا روند معناداری در توجه به این مؤلفه‌ها از پایه اول به سوم وجود دارد؟

پ) آیا میان ابعاد مختلف ساحت زیباشناختی (ادراک، آفرینش، نقد) توازن لازم وجود دارد؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

مبانی نظری تربیت زیباشناختی، گستره‌ای از دیدگاه‌های فلسفی، روان‌شناختی و تربیتی را در بر می‌گیرد که هر یک به سهم خود به تبیین ماهیت زیبایی، نقش هنر، و اهمیت تجربه زیباشناختی در فرآیند رشد و بالندگی انسان پرداخته‌اند؛ از منظر فلسفی، زیبایی به مثابه یکی از ارزش‌های بنیادین در طول تاریخ اندیشه بشری همواره مورد تأمل بوده است؛ در سنت فلسفه غرب، فلاسفه برجسته‌ای به واکاوی ماهیت زیبایی، نسبت آن با حقیقت، و جایگاه هنر در فرآیندهای ادراکی و هستی‌شناختی پرداخته‌اند؛ از جمله فلاسفه برجسته‌ای که در این سنت به واکاوی ماهیت زیبایی پرداخته‌اند می‌توان به افلاطون که زیبایی را با عالم مثل مرتبط می‌دانست و ارسطو با تأکید بر جنبه‌های صوری آن (دستره و موری^۱، ۲۰۱۵)، همچنین کانت با رویکرد قضاوت زیباشناختی ذهنی (دوران^۲، ۲۰۱۵)، و هگل که هنر را تجلی روح مطلق می‌شمرد (نور و احمد^۳، ۲۰۲۵) اشاره کرد. در فلسفه اسلامی، زیبایی با مفاهیم بنیادین وجود، کمال و جلوه حق تعالی پیوندی عمیق برقرار

1. Destrée & Murray
2. Doran
3. Noor & Ahmad

ساخته که نشان می‌دهد زیبایی، تجلی‌ای از کمال الهی است، و تربیت زیباشناختی شامل پرورش توانایی درک این جلوه‌های جمال در عالم است که می‌تواند در نهایت به درک عمیق‌تر از حقیقت رهنمون شود (مصطفوی، ۱۳۹۷)؛ این رویکرد، تربیت زیباشناختی را بخشی جدایی‌ناپذیر از تربیت دینی و فلسفی تلقی می‌کند، با تأکید بر بُعد معنایی و محتوایی زیبایی، از رویکردهای صرفاً فرمالیستی فاصله می‌گیرد و بنیانی قوی برای ادغام مفاهیم زیباشناختی در سایر ابعاد تربیتی فراهم می‌آورد. در حوزه روان‌شناسی، به‌ویژه روان‌شناسی رشد، مطالعات علمی پژوهشی معتبر بر اهمیت تجارب حسی و زیباشناسانه در فرآیند رشد کودکان تأکید دارند؛ نظریه رشد شناختی پیاژه بر نقش محوری حواس و تجربه مستقیم در یادگیری کودکان در مراحل ابتدایی صحنه می‌گذارد؛ تجربه زیبایی‌ها از طریق حواس مختلف به غنای ادراک حسی و توسعه توانایی‌های شناختی کودکان کمک شایانی می‌نماید (اوگاراگ-پراتاپ^۴ و همکاران، ۲۰۲۵). روان‌شناسی گشتالت نیز همچنین با تأکید بر ادراک کلی و سازماندهی عناصر در یک کل معنی‌دار، اصول مرتبط با ترکیب‌بندی و طراحی در هنر را تبیین می‌کند (استمبرگر و داریو^۵، ۲۰۲۳). نظریه‌های روان‌شناسی انسان‌گرا، نظیر دیدگاه آبراهام مزلو، بر نیاز انسان به خودشکوفایی و تجربه اوج که اغلب با تجارب زیباشناختی همراه است، تأکید می‌ورزند (زایدا^۶، ۲۰۲۳).

از منظر تربیتی، نظریه‌پردازان برجسته‌ای نقش هنر و تربیت زیباشناختی را محوری قلمداد کرده‌اند. جان دیویی، آن‌گونه که وایت^۷ (۲۰۲۵) تبیین می‌کند، با رویکرد عمل‌گرایانه خود، بر اهمیت تجربه در فرآیند یادگیری اصرار می‌ورزید. از دیدگاه او، یادگیری زمانی عمیق و ماندگار است که به صورت یک تجربه زیباشناختی رخ دهد؛ تجربه‌ای که در آن فرد به صورت فعال با محیط درگیر شده و میان اندیشه و عمل ارتباط مؤثر برقرار می‌کند. دیویی معتقد بود که هنر نه تنها یک موضوع درسی مجزا، بلکه رویکردی است که باید در سراسر برنامه درسی جریان یابد تا یادگیری برای دانش‌آموزان جذاب و معنادار شود، که این دیدگاه بر اهمیت رویکرد تلفیقی در آموزش هنر تأکید دارد. بر اساس واکاوی پپلر^۸ و همکاران (۲۰۲۳) از دیدگاه الیوت آیزنر، هنر به مثابه شیوه‌ای شناختی و منحصر به فرد برای درک جهان تلقی می‌شود که نیازمند پرورش سواد بصری جهت فهم پیچیدگی‌های دنیای معاصر است. در این چارچوب تحلیلی، تربیت هنری جامع بر سه رکن «تولید»، «انتقاد» و «فرهنگ» استوار است که باید به صورت متوازن در برنامه درسی لحاظ شوند؛ رویکردی که با اهداف ساحت زیباشناختی سند تحول نیز همسویی دارد، بدین‌صورت که بُعد فرهنگ با درک مؤلفه‌های زیبایی‌آفرین، بُعد تولید با تقویت تخیل و آفرینش، و بُعد انتقاد با توانایی ارزیابی پدیده‌ها انطباق می‌یابند.

پیشینه پژوهشی در ایران نیز نشان‌دهنده توجه فزاینده به این حوزه است. گرچه پژوهش‌ها اغلب به صورت نظری یا بررسی کاستی‌های موجود بوده‌اند، مطالعاتی بر اهمیت تربیت زیباشناختی برای رشد خلاقیت (محمدی و همکاران، ۱۴۰۳)، بهبود عملکرد تحصیلی (متین فر و کیان، ۱۳۹۹)، و توسعه مهارت‌های زبانی و ارتباطی (کلانتری و همکاران، ۱۳۹۸) تأکید کرده‌اند. این پژوهش‌ها ضرورت توجه بیشتر به هنر در برنامه درسی عمومی و تلفیق آن با سایر دروس را گوشزد می‌کنند.

از سویی، پژوهش‌هایی به بررسی وضعیت موجود تربیت هنری در مدارس پرداخته و کاستی‌هایی را شناسایی کرده‌اند؛ مهرمحمدی و امینی (۱۳۸۰) با تحلیل برنامه آموزش هنر، به ضعف در اهداف عملیاتی، کمبود محتوای متناسب و روش‌های تدریس غیرفعال اشاره کردند. پژوهش‌های جدیدتر نیز نشان می‌دهند که چالش‌ها همچنان پابرجا هستند؛ خسروانی مقدم و همکاران (۱۴۰۲) از دیدگاه معلمان ابتدایی به موانع اجرایی در تحقق تربیت زیبایی‌شناختی در مدرسه اشاره کردند که از

-
4. Oogarah-Pratap
 5. Stemberger & Dario
 6. Zajda
 7. White
 8. Peppler

جمله آن‌ها می‌توان به کمبود محتوای مناسب در کتاب‌های درسی و عدم آمادگی معلمان اشاره کرد. در این راستا پژوهش‌هایی به بررسی وضعیت موجود در کتاب‌های درسی پرداخته‌اند؛ قاسمی و درتاج (۱۴۰۳) در تحلیل محتوای کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم و نوربخش و خیرآبادی (۱۳۹۸) در تحلیل کتاب ریاضی سوم به کمبود توجه به ساحت زیباشناختی در این کتاب‌ها اشاره کرده‌اند. طهماسبزاده و همکاران (۱۴۰۰) نیز در تحلیل کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی، پیشنهادهایی برای توجه بیشتر به مؤلفه‌های زیباشناختی ارائه دادند. همچنین آیت‌الله خامنه‌ای (۱۴۰۴)، رهبر انقلاب اسلامی، در دیدار معلمان، بر توجه به اصول زیباشناختی در طراحی کتاب‌های درسی تأکید کرده است: «بُعد شکل ظاهر؛ قالب کتاب، شکل ظاهری کتاب را با سلیقه، با ابتکار، زیبا، مطابق با اصول زیباشناسی [طراحی کنید]. الان این‌جور نیست».

این یافته‌ها نشان می‌دهند که کمبود توجه به ساحت زیباشناختی ممکن است یک چالش عمومی در نظام آموزشی ما باشد محدود به درس یا دوره خاصی نباشد.

مجموعه مبانی نظری و پیشینه، ضرورت پژوهش حاضر را توجیه می‌کنند؛ با توجه به تأکید سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰) بر ساحت زیباشناختی و اهمیت کتاب‌های درسی به عنوان ابزارهای اصلی تحقق اهداف، بررسی میزان و چگونگی بازتاب این ساحت در کتاب‌های فارسی دوره اول ابتدایی، امری ضروری است؛ این پژوهش در تلاش است تا با نگاهی تحلیلی و بر اساس چارچوبی مشخص، وضعیت موجود را در پرتو مبانی نظری و اهداف سند تحول بررسی کرده و راه را برای بهبودهای آتی نشان دهد.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر تحلیل محتوای کیفی جهت‌دار است؛ این رویکرد زمانی به کار می‌رود که یک چارچوب نظری یا مجموعه‌ای از یافته‌ها و اهداف پیشین، فرآیند تحلیل را هدایت می‌کند. در این روش، مضامین تحلیل پیش از آغاز کدگذاری و بر اساس نظریه‌ها و اسناد بالادستی تدوین می‌شوند. این رویکرد برای بررسی میزان انطباق محتوای موجود با یک چارچوب نظری مشخص یا مجموعه اهداف از پیش تعیین شده مناسب است.

جامعه آماری پژوهش شامل کتاب‌های فارسی دوره اول ابتدایی چاپ سال ۱۴۰۳ بود. به دلیل محدود بودن حجم جامعه، حجم نمونه برابر جامعه بود. به جای نمونه‌گیری تصادفی، از نمونه‌گیری هدفمند مبتنی بر ملاک استفاده شد؛ ملاک اصلی، درس‌ها و بخش‌هایی با پتانسیل بالا برای دربرگیری مؤلفه‌های زیباشناختی و هنری بود و صد در صد محتوای این بخش‌های منتخب برای کدگذاری عمیق انتخاب شدند.

ابزار گردآوری داده، چک‌لیست کدگذاری محقق ساخته شامل پنج مضمون اصلی "فرهنگی هنری"، "زبان و بیان شاعرانه"، "تصویرپردازی و گرافیک"، "فعالیت‌های خلاقانه" و "نقد زیبایی" و زیرکدهای مربوطه بود که پایایی (ضریب کاپای کوهن توافق دو کدگذار: ۰/۹) و روایی آن (به همت ۲ متخصص؛ اساتید زبان و ادبیات فارسی) تأیید شد؛ ۳ مضمون «فرهنگی هنری، زبان و بیان شاعرانه، تصویرپردازی و گرافیک» با بعد «درک مؤلفه‌های زیبایی‌آفرین»، مضمون «فعالیت‌های خلاقانه» با بعد «تقویت قدرت تخیل و آفرینش هنری» و مضمون «نقد زیبایی» با بعد «کسب توانایی ارزیابی پدیده‌ها» از اهداف عملیاتی ساحت تربیت زیباشناختی و هنری همپوشانی دارند.

فرآیند تحلیل داده‌ها با استخراج کدهای اولیه، مقوله‌ها و مضامین فرعی محتوایی از واحدهای ثبت و تخصیص آن‌ها به مضامین از پیش تعریف شده آغاز شد. سپس برای هر یک از مضامین، شاخص کیفی پرداخت به هر مؤلفه بر اساس طیف سه‌سطحی (پایین، متوسط، بالا) که نشان‌دهنده عمق، دقت و تنوع پرداخت محتوا بود، تعیین شد؛

ارزیابی کیفی پرداخت، به صورت نظام‌مند و بر اساس طیف سه‌سطحی مذکور و با قضاوت محقق صورت گرفت؛ معیار این قضاوت، تحلیل محتوای استخراج شده با تمرکز بر پتانسیل آموزشی آن برای پرورش بُعد زیباشناختی مرتبط بود؛ برای نمونه، در معرفی هنرمندان، صرف ذکر نام بدون ارائه اطلاعات یا اثر، کیفیت پایین؛ معرفی مختصر همراه با نمونه اثر، کیفیت متوسط؛ و معرفی جامع شامل زندگی‌نامه، آثار متعدد، و اشاره به سبک/ویژگی‌های کلیدی، کیفیت بالا تلقی شد؛ معیارهای مشابهی برای ارزیابی کیفیت مضامین اصلی به کار رفت. این ارزیابی کیفی با هدف سنجش میزان عمق و اثربخشی محتوا در زمینه مورد نظر انجام شد.

بسامد نسبی گزارش شده در یافته‌ها، حاصل شمارش دقیق تعداد زیرکده‌های (کدهای اولیه) مضامین ثبت شده هر پایه و محاسبه سهم آن از کل واحدهای ثبت هر سه پایه بود که به صورت تقریبی (بسیار کم: کمتر از ۶ درصد، کم: از ۶ درصد تا کمتر از ۷ درصد، متوسط: ۷ درصد تا کمتر از ۱۲ درصد، بالا: ۱۲ درصد به بالا) جهت ارائه تصویری کلی از میزان حضور مؤلفه‌ها گزارش شد.

شایان ذکر است که کلیه مراحل پژوهش، به صورت نظام‌مند مستندسازی شده‌اند؛ فایل‌های کدگذاری تفصیلی، به منظور شفافیت و امکان بازبینی، به صورت ضمیمه همراه با نسخه نهایی مقاله برای فصلنامه ارسال گردیده و قابل دسترسی‌اند. در نهایت، بر اساس محاسبات صورت پذیرفته، پروفایل زیباشناختی جداگانه‌ای برای هر پایه ترسیم شد که مبنای مقایسه تطبیقی و سنجش فاصله با اهداف سند تحول قرار گرفت.

یافته‌ها

۱. تحلیل کتاب فارسی پایه اول ابتدایی از منظر ساحت زیباشناختی

تحلیل محتوای کتاب فارسی پایه اول ابتدایی نشان می‌دهد که در این پایه، مؤلفه‌های زیباشناختی اغلب به صورت ضمنی و در خدمت اهداف اصلی آموزش مهارت‌های پایه خواندن و نوشتن گنجانده شده‌اند. سادگی و بنیادین بودن محتوا در این پایه مشهود است و توجه به زیبایی بیشتر در بُعد ادراک بصری و شنیداری پایه قرار دارد. بسامد کدهای مرتبط با فعالیت‌های خلاقانه و نقد زیبایی در این پایه نسبت به پایه‌های بالاتر، پایین‌تر است که با توجه به اولویت آموزش سواد پایه در این مقطع قابل انتظار است، اما لزوم توجه هرچند مقدماتی را نفی نمی‌کند. جدول ۱ نمای فشرده وضعیت مؤلفه‌های زیباشناختی را در این پایه نشان می‌دهد.

جدول ۱. نمای فشرده مؤلفه‌های زیباشناختی در کتاب فارسی پایه اول ابتدایی^۹

تعداد کدهای باز ^{۱۰}	کیفیت پرداخت	بسامد نسبی تقریبی	مضامین اصلی	مضامین فرعی (برگرفته از کتاب)
۴۸	پایین تا متوسط	بالا (۱۵)	فرهنگی هنری	مفاهیم دینی و عبارات مقدس، خانواده و آداب معاشرت، مدرسه و محیط آموزشی، فضای شهری و قوانین، محیط روستا و مشاغل مرتبط، طبیعت و پدیده‌های طبیعی، فرهنگ و هنرهای ایرانی، اهمیت کتاب و مطالعه، عناصر زیباشناسی بصری
۲۱	متوسط	کم (۶/۵۶۲۵)	زبان و بیان شاعرانه	عناصر موسیقایی زبان، ویژگی‌های زبانی و واژگان، ساختار و قالب‌های ادبی، مضامین و انتقال پیام

۹. رده بندی از بالا: مضامین اصلی، مضامین فرعی، مقوله‌ها، کدهای اولیه/باز

۱۰. منبع: فایل پیوستی کدگذاری تفصیلی ارسالی به نشریه

۲۴	متوسط	متوسط (۷/۵)	تصویرپردازی و گرافیک	سبک و تکنیک های تصویرسازی، ترکیب بندی و طراحی صفحه، ارتباط تصویر و محتوا، بازنمایی عناصر فرهنگی و محیطی، کاربرد گرافیک در آموزش، کیفیت و وضوح تصاویر
۱۸	پایین	بسیار کم (۵/۶۲۵)	فعالیت‌های خلاقانه	فعالیت‌های مرتبط با زبان شفاهی، فعالیت‌های مرتبط با نوشتار، فعالیت‌های نمایشی و بازی، هنرهای تجسمی و کاردستی، فعالیت‌های مرتبط با تفکر و حل مسئله، فعالیت‌های عمومی و مشارکتی
۱	پایین	بسیار کم (۰/۳۱۲۵)	نقد زیبایی	- (عدم وجود فعالیت‌های ساختارمند برای تحلیل یا ارزیابی زیبایی؛ مشاهده نشده در واحدهای تحلیل)

۱-۱. فرهنگی هنری

در پایه اول، مضامین فرهنگی هنری بیشتر در قالب بازنمایی‌های بصری صریح و ساده از عناصر مادی و معنوی فرهنگ ایرانی-اسلامی نمود یافته است. تأکید مکرر و بصری بر عبارات مقدس دینی، مانند نمایش «بسم الله الرحمن الرحیم» (قرآن کریم) و "صلوات" در صفحه اول و ابتدای بخش‌های مختلف کتاب، به عنوان یک سنت فرهنگی و دینی آغازگر کدگذاری شد. تصویر دست‌های کودک در حال دعا یا نیایش (صفحات ۴، ۱۱۴) به صورت نمادین، مفهوم دعا و نیایش را به عنوان عملی پسندیده و مذهبی مطرح می‌کند. نمایش عکس امام خمینی (ره) در فضای کلاس درس (صفحه ۱۲) با هدف آشنایی اولیه با بنیان‌گذار جمهوری اسلامی و جایگاه فرهنگی-سیاسی ایشان در محیط آموزشی ارائه شده است. تصاویر مرتبط با معماری مسجد (مانند ورودی، شبستان، محراب، پنجره‌های مشبک یا رنگی در صفحات ۲۱، ۲۲) به صورت مقدماتی دانش‌آموز را با عناصر بصری اماکن مذهبی آشنا می‌سازد. همچنین، نمایش کودکان در حال وضو گرفتن در کنار بزرگترها و نمایش صف نماز جماعت (صفحات ۲۱، ۲۲) بازنمایی تصویری از مناسک دینی به صورت مشارکتی و ترویج عبادات جمعی است. در متون کتاب، وجود کلمات پرتکرار مرتبط با مفاهیم دینی (مانند خدا، پیامبر، دعا، مسجد، قرآن در صفحات ۴، ۲۱، ۷۸، ۱۰۴، ۱۱۴ و...) به صورت مستقیم به معرفی واژگان بنیادین دینی می‌پردازد. در بُعد خانواده و آداب معاشرت، تصویر خانواده ایرانی (شامل پدر، مادر، فرزندان) در فضای داخلی خانه (صفحات ۲، ۳) ساختار خانواده را معرفی می‌کند. نمایش تعامل و پذیرایی ساده خانوادگی (صفحه ۲) و نمایش اعضای خانواده (با حضور پدر بزرگ و مادر بزرگ) در کنار سفره هفت‌سین (صفحات ۲۳، ۲۴) و نمایش عیدی دادن بزرگترها به کودکان (صفحه ۲۴) به معرفی آداب معاشرت در خانواده و سنت‌های نوروزی می‌پردازد. سایر مضامین فرهنگی مانند نمایش فضای مدرسه (صفحات ۵، ۹، ۱۰، ۱۲، ۱۳)، فضای شهری و قوانین (صفحات ۷، ۸)، محیط روستا و مشاغل مرتبط (صفحات ۱۶، ۱۷) و طبیعت و پدیده‌های طبیعی (مانند دریا، درخت، گل، میوه‌ها، حیوانات کوچک در صفحات متعدد) نیز اغلب از طریق تصویر و با هدف آشنایی اولیه با محیط پیرامون کودک ارائه شده‌اند.

۱-۲. زبان و بیان شاعرانه

در این بُعد، تلاش‌هایی برای پرورش حساسیت شنیداری و ذوق ادبی مقدماتی در دانش‌آموزان صورت گرفته است. استفاده از کلمات آهنگین و موزون در اشعار (مانند هماهنگی آوایی میان "دعا" و "خدا"، یا "باران" و "مهربان" در صفحات ۴، ۳۳) به پرورش حس موسیقایی زبان کمک می‌کند. تکرار هدفمند کلمات یا عبارات (مانند تکرار "شر و شر و شر" برای صدای باران در صفحه ۱۸ یا "سبز و سبز و سبز" برای توصیف طبیعت) برای ایجاد ریتم، تأکید بر مفاهیم و تقویت حافظه شنیداری به کار رفته است. وجود ردیف و قافیه در اشعار کودکان ساختار موسیقایی شعر را تقویت کرده و حفظ کردن اشعار را برای کودک آسان‌تر می‌سازد. استفاده از واژگان با صداهای تکراری (هم‌آوایی ساده) در برخی متون نیز به زیبایی شنیداری زبان می‌افزاید. در حوزه واژگان، به کارگیری کلمات حسی و ملموس که با یکی از حواس پنج‌گانه مرتبط هستند (مانند "خوش‌بو" برای حس بویایی، "شیرین" برای حس چشایی، "رنگین" برای حس بینایی در صفحه ۴۳ و صفحات دیگر) به ارتباط دادن

زبان با تجربیات حسی و تقویت تصویرسازی ذهنی کودک کمک می‌کند. استفاده از واژگان توصیفی و رنگارنگ (مانند "آرام و شاداب" برای توصیف دریا در صفحه ۸۷، "زرد" برای برگ‌های پاییزی) دایره لغات توصیفی کودک را گسترش می‌دهد. استفاده از واژگان با بار معنایی مثبت و امیدبخش (مانند شاد، پاک، خندان، زیبا، قشنگ) به القای حس مثبت از طریق زبان کمک می‌کند. استفاده از واژگان مرتبط با طبیعت در شعرها و متون طبیعت‌محور، ارتباط زبان را با دنیای واقعی کودک تقویت می‌کند. وجود کلمات مرتبط با فرهنگ و آیین‌های ایرانی (مانند نوروز، هفت‌سین) و مفاهیم دینی در متون، به معرفی واژگان مرتبط با هویت فرهنگی و دینی می‌پردازد. سادگی و روانی کلی زبان در تمام متن‌ها (شعر و نثر) متناسب با سن مخاطب، خواندن و درک مطلب را تسهیل می‌کند. استفاده از جملات کوتاه و قابل فهم و وجود علائم نگارشی ساده (مانند نقطه، علامت سؤال، علامت تعجب) و نقش آن‌ها در درک متن و آهنگ خواندن از ویژگی‌های ساختاری متون است.

۱-۳. تصویرپردازی و گرافیک

عناصر بصری در کتاب فارسی پایه اول ابتدایی، کارکردی بنیادین و فراتر از نقش تزئینی صرف دارند. این عناصر به عنوان یک نظام نشانه‌ای مستقل، نقشی محوری در فرایند معناسازی، تسهیل درک مفاهیم و برقراری ارتباط عاطفی با دانش‌آموزان ایفاء می‌کنند. فراوانی و کیفیت بالای مؤلفه‌های گرافیکی در این کتاب، حاکی از رویکردی هدفمند در راستای تقویت سواد بصری مخاطب کودک است. در این راستا، تحلیل زیباشناختی این مؤلفه‌ها در چهار حوزه اصلی قابل طرح است:

الف. سبک‌شناسی تصویرسازی و کاربست رنگ: سبک غالب در تصاویر کتاب، رویکردی کودکانه و فانتزی را دنبال می‌کند که با بهره‌گیری از خطوط نرم و اشکال گرد، جهانی امن و دوستانه برای کودک خلق می‌کند. این رویکرد در طراحی شخصیت‌های انسانی و حیوانی نیز مشهود است؛ جایی که چهره‌ها و زبان بدن به وضوح احساساتی نظیر شادی، تعجب و مهربانی را به مخاطب منتقل می‌کنند. «پالت رنگی»^{۱۱} کتاب سرشار از رنگ‌های شاد، زنده و متنوع است که به افزایش جذابیت بصری، ایجاد نشاط و تمایز میان عناصر کمک شایانی می‌کند. تکنیک‌های تصویرسازی نیز فراتر از رنگ‌آمیزی ساده است؛ استفاده از بافت‌های بصری (مانند بافت برگ درختان یا پر حیوانات) و سایه‌روشن‌های ملایم، به تصاویر عمق و جذابیت بیشتری بخشیده و حس مشاهده دقیق را در کودک پرورش می‌دهد.

ب. اصول ترکیب‌بندی و صفحه‌آرایی: ترکیب‌بندی صفحات ساده، واضح و متمرکز بر عناصر اصلی است تا از سردرگمی شناختی کودک جلوگیری شود. استفاده هوشمندانه از فضای سفید کافی، مانع از ازدحام بصری شده و به تمرکز بر محتوای اصلی کمک می‌کند. علاوه بر این، به‌کارگیری کادرها، قاب‌های متنوع و حاشیه‌های تزئینی ساده در برخی صفحات، به سازماندهی بصری و هدایت چشم کودک یاری می‌رساند و از یکنواختی در طراحی جلوگیری می‌کند.

پ. هم‌افزایی تصویر و متن در بازنمایی فرهنگی: یکی از برجسته‌ترین ویژگی‌های کتاب، رابطه هم‌افزا، واضح و حمایتی میان تصاویر و محتوای متنی است. این همخوانی در دو سطح قابل بررسی است:

¹¹ Color palette

پ ۱. سطح مفهومی: نمایش تصویری مفاهیم انتزاعی از طریق نمادهای ساده (مانند تصویر خورشید برای گرما و نور) به درک بهتر کودک کمک می‌کند.

پ ۲. سطح فرهنگی: تصاویر تا حدودی بازنمایانگر عناصر فرهنگی و محیطی ایران هستند. به عنوان نمونه، می‌توان به نمایش چیدمان سنتی خانه با قالی ایرانی (صفحه ۲)، سفره هفت‌سین با جزئیات کامل آن (ص. ۲۳ و ۲۴) و معماری ایرانی-اسلامی مانند پنجره‌های مشبک در تصویر مسجد (صفحه ۲۱) اشاره کرد.

ت. کاربرد تایپوگرافی در آموزش: تایپوگرافی و انتخاب فونت نیز به عنوان یک عنصر گرافیکی، نقشی کلیدی در تسهیل فرایند خواندن دارد. فونت استفاده شده در کتاب، خوانا، متوسط و با فاصله‌گذاری مناسب میان حروف و کلمات طراحی شده تا نوآموزان در تشخیص و رمزگشایی حروف دچار مشکل نشوند. این انتخاب هدفمند، فرایند سوادآموزی را از منظر گرافیکی پشتیبانی کرده و تجربه‌ی روان و مثبتی از خواندن را برای کودک فراهم می‌آورد؛ البته جا دارد قسمت‌هایی از متن که نیاز به توجه بیشتر دارند، با فونت برجسته، مشخص شوند.

۴-۱. فعالیت‌های خلاقانه

فعالیت‌های خلاقانه در این پایه بیشتر در قالب فعالیت‌های زبانی و بیانی و فعالیت‌های هنری ساده نمود پیدا می‌کند. فعالیت‌های «ببین و بگو» (مانند صفحات ۳، ۶) که کودک را به تولید زبان شفاهی بر اساس درک بصری تشویق می‌کند، در پرورش توانایی مشاهده و بیان مؤثر است. فعالیت «گوش کن و بگو» (مانند صفحات ۳، ۶) پرورش توانایی درک شنیداری و بازگویی محتوا را هدف قرار می‌دهد. فعالیت «بساز» مانند ساخت کاردستی ساده (صفحه ۵۰) نیز در این دسته قرار می‌گیرد. فعالیت‌هایی مانند تکمیل جملات نیز به صورت محدود دیده می‌شود. با این حال، بسامد و تنوع فعالیت‌های خلاقانه عملی و عمیق در این پایه پایین است و کیفیت پرداخت این بُعد نیز پایین ارزیابی می‌شود. بسامد کلی فعالیت‌های خلاقانه در این پایه بسیار کم است که این امر ممکن است ناشی از تمرکز اصلی بر مهارت‌های پایه در این دوره باشد، اما با هدف پرورش خلاقیت در سند تحول بنیادین فاصله دارد و از دیدگاه نظریه‌پردازانی مانند دیویی (به نقل از وایت، ۲۰۲۵) که بر نقش تجربه در یادگیری تأکید دارند، جای تقویت دارد.

۵-۱. نقد زیبایی

بر اساس تحلیل دقیق واحدهای ثبت شده در کتاب فارسی پایه اول، فعالیت ساختارمندی که به نقد زیبایی به معنای تحلیل، مقایسه یا ارزیابی آگاهانه یک اثر هنری یا پدیده زیبا بپردازد، یافت نشد. فعالیت‌ها بیشتر در سطح بیان احساس و ترجیح شخصی باقی می‌مانند و کیفیت پرداخت به این بُعد پایین است. بسامد کدهای مرتبط با نقد زیبایی در این پایه بسیار کم و نزدیک به صفر است؛ این نشان می‌دهد که بُعد نقد زیبایی در این پایه مورد غفلت قرار گرفته است.

۲. تحلیل کتاب فارسی پایه دوم ابتدایی از منظر ساحت زیباشناختی

در پایه دوم ابتدایی، با افزایش توانایی‌های خواندن و نوشتن دانش‌آموزان، محتوای کتاب فارسی اندکی غنی‌تر شده و جلوه‌های بیشتری از مؤلفه‌های زیباشناختی در آن دیده می‌شود. برآیند بسامد و کیفیت کدهای مرتبط با مضامین و فعالیت‌های زیباشناختی نسبت به پایه اول افزایش نشان می‌دهد. اگرچه این افزایش چشمگیر نیست و همچنان فاصله با اهداف سند تحول مشهود است. جدول ۲ نمای فشرده مؤلفه‌های زیباشناختی را در این پایه نشان می‌دهد.

جدول ۲. نمای فشرده مؤلفه‌های زیباشناختی در کتاب فارسی پایه دوم ابتدایی

تعداد کدهای باز	کیفیت پرداخت	بسامد نسبی تقریبی	مضامین اصلی	مضامین فرعی (برگرفته از کتاب)
۲۸	متوسط	متوسط (۸/۷۵)	فرهنگی هنری	خانواده و تعاملات اجتماعی، مفاهیم و شخصیت‌های دینی، اهمیت کتاب و مطالعه، هویت ملی و نمادها، ایثار و فداکاری، طبیعت و محیط زیست، ارزش‌های اخلاقی، فرهنگ و آداب ایرانی، مشاغل و خدمات، بهداشت و نظافت، تاریخ معاصر
۱۹	متوسط تا بالا	بسیار کم (۵/۹۳۷۵)	زبان و بیان شاعرانه	عناصر موسیقایی و آوایی، واژگان و تصویرسازی، ساختار و قالب‌های زبانی، لحن و مضمون
۲۴	متوسط	متوسط (۷/۵)	تصویرپردازی و گرافیک	سبک و تکنیک‌های تصویرپردازی، ارتباط تصویر و محتوا، بازنمایی فرهنگی و محیطی، کیفیت چاپ و طراحی صفحه، استفاده از قاب‌ها و کادرها، کاربرد گرافیک در آموزش
۲۱	متوسط	کم (۶/۵۶۲۵)	فعالیت‌های خلاقانه	فعالیت‌های زبانی و بیانی، فعالیت‌های نمایشی و حرکتی، هنرهای تجسمی و کاردستی، بازی و یادگیری، تفکر و تخیل، فعالیت‌های نوشتاری (پایه)، پژوهش، فعالیت‌های عمومی و مشارکتی
۱	پایین	بسیار کم (۰/۳۱۲۵)	نقد زیبایی	- (عدم وجود فعالیت‌های ساختارمند برای تحلیل یا ارزیابی زیبایی؛ مشاهده نشده در واحدهای تحلیل)

۲-۱. فرهنگی هنری

در این پایه، علاوه بر تکرار برخی مضامین پایه اول، به ابعاد گسترده‌تری از فرهنگ و تعاملات اجتماعی پرداخته شده است. در حوزه خانواده و تعاملات اجتماعی، نمایش فرهنگ عیادت از بیمار و ابراز همدردی و اشاره به اهمیت صلۀ رحم از جمله مضامین مرتبط با آداب اجتماعی و دینی هستند. نمایش احترام به بزرگترها در موقعیت‌های خارج از خانواده (مانند احترام به معلم، احترام به سالمندان در جامعه) تعمیم این ارزش از محیط خانواده به جامعه را نشان می‌دهد. نمایش آداب غذا خوردن یا چیدن سفره در قالب تصاویر مرتبط، آموزش بصری برخی آداب مرتبط با غذا در فرهنگ ایرانی است. در مفاهیم و شخصیت‌های دینی، نمایش مراجعه شخصیت علمی مبهوت میزان اثرگذاری پیامبر اسلام (ص) (صفحه ۲۱)، او را به عنوان الگوی شخصیتی والامقام دینی معرفی می‌کند. در بُعد هویت ملی و نمادها، تصویر پرچم جمهوری اسلامی ایران در کلاس درس (صفحه ۸) تقویت بصری هویت ملی است. تصاویری از ایام عید، دید و بازدید (صفحات ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵) و اشاره به بخشی از رسوم و فرهنگ مردم ایران در متن کتاب درسی در باب توجه به مکان‌های زیارتی، مقبره شهدا و درگذشتگان (صفحه ۹۵) آشنایی بصری با مناسبت‌ها و ارزش‌های ملی است. در ارزش‌های اخلاقی، تأکید در متن بر ارزش نان و شکرگزاری (صفحه ۴۸) ترویج فرهنگ شکرگزاری است. اشاره به مفاهیم اخلاقی و دینی مانند صداقت، راستگویی، امانت‌داری، وفای به عهد در قالب داستان یا توصیه، ترویج ارزش‌های بنیادین اخلاقی و دینی است. در فرهنگ و آداب ایرانی، تصاویر چند عنوان شغلی هنری از قبیل نقاشی، کوزه‌گری، فرش‌بافی و عکاسی (صفحه ۶۵) ترویج بصری مشاغل هنری است. اشاره متنی به ضرب‌المثل یا اصطلاح رایج "یک کلاغ، چهل کلاغ" (صفحات ۷۶، ۷۷) آشنایی با ادبیات شفاهی و فرهنگ عامه است. تصویر نانوایی سنتی با تنور و نان‌های محلی (صفحه ۴۶) معرفی بصری مشاغل سنتی است. تصویر بناهای تاریخی یا نمادهای معماری یا ملی ایرانی (مانند آرامگاه فردوسی، حرم امام رضا (ع)، سی و سه پل، تخت جمشید و... در صفحات ۸۰، ۸۱) آشنایی بصری با بخشی از میراث ملی است. معرفی مشاغل مختلف (صفحات ۴۲، ۴۳) و فرهنگ نظافت شخصی (صفحات ۱۶، ۱۷، ۱۸) نیز در این پایه ادامه می‌یابد. اشاره به فردوسی و شاهنامه (صفحات ۷۲، ۷۳) آشنایی با یکی از نویسندگان مهم و اثر اوست. در طبیعت و محیط زیست، نمایش زیبایی‌های فصل بهار (برگ‌های سبز، پرندگان، شکوفه‌ها در صفحه ۹۳) و تصویر انواع حشره، تکاپوی جانوران، رود خروشان تأکید بر جزئیات زیباشناختی ساده در طبیعت است. معرفی بصری حیوانات مختلف در محیط زندگی طبیعی آن‌ها نیز در این بُعد قرار دارد. کیفیت پرداخت این مضامین در سطح "متوسط" و بسامد

آن‌ها نیز "متوسط" ارزیابی شد.

۲-۲. زبان و بیان شاعرانه

عناصر موسیقایی و آوایی در این پایه نیز مورد توجه قرار گرفته‌اند. استفاده از قافیه و ردیف در اشعار، تکرار هدفمند کلمات یا عبارات برای ایجاد ریتم و تأکید (مانند "نانوا، نانوا!" در صفحه ۴۲) و استفاده از کلمات با آوای همسان یا نزدیک در نثر (سجع یا هم‌آوایی ساده) زیبایی شنیداری متن را افزایش می‌دهد. وجود روان‌خوانی‌هایی با نثر آهنگین و موزون نیز در این پایه دیده می‌شود. در حوزه واژگان و تصویرسازی، به کارگیری واژگان حسی و ملموس که به تصویرسازی ذهنی کمک می‌کنند (مانند "نان‌های خوشمزه"، "بال رنگارنگ" در صفحات ۴۸، ۵۴)، استفاده از تشبیه‌های ساده و عینی که برای کودک قابل درک باشند (مانند "مثل ابر بهار" در صفحه ۶۱)، استفاده از واژگان و عبارات توصیفی برای زیبایی بخشیدن به متن و تصویرسازی دقیق‌تر (مانند "صورت طلایی و قشنگ" در صفحه ۶۲)، و استفاده از واژگان مرتبط با طبیعت، فرهنگ و آیین‌های ایرانی-اسلامی در بستر زبانی این پایه مشهود است. سادگی و روانی کلی زبان در تمام متون و استفاده از جملات کوتاه و خوش‌ساخت در متون نثر ادامه می‌یابد. وجود علائم نگارشی و نقش آن‌ها در خوانش صحیح و درک احساسی متن و وجود نمونه‌هایی از گفتگو در متن داستان‌ها از ویژگی‌های ساختاری زبانی این پایه هستند. کیفیت پرداخت زبان و بیان شاعرانه در این پایه در سطح "متوسط تا بالا" و اما بسامد آن "بسیار کم" ارزیابی شد.

۲-۳. تصویرپردازی و گرافیک

در کتاب فارسی پایه دوم، عناصر بصری با رشد و پیچیدگی بیشتری نسبت به پایه اول به کار گرفته شده‌اند و همچنان نقش محوری خود را در فرایند آموزش و انتقال زیباشناسی حفظ می‌کنند. کیفیت فنی و تنوع سبک‌شناختی تصاویر در این پایه افزایش یافته و نشان از رویکردی تکاملی در طراحی بصری کتاب دارد. تحلیل دقیق این بخش، مبتنی بر چهار حوزه اصلی قابل ارائه است:

الف. تنوع در سبک‌های تصویرسازی و غنای بصری: برخلاف یکدستی نسبی در پایه اول، در این کتاب شاهد به‌کارگیری سبک‌های متنوع تصویرسازی متناسب با محتوای هر درس هستیم. این تنوع، از تصویرسازی روایی با خطوط نرم در داستان‌ها گرفته تا بازنمایی دقیق‌تر پدیده‌های طبیعی، به غنای بصری کتاب افزوده است. پالت رنگی همچنان شاد و پویاست، اما استفاده از آن هوشمندانه‌تر شده و برای القای فضا و حس‌وحال متناسب با هر موقعیت (مانند رنگ‌های گرم برای فضای خانه یا رنگ‌های سردتر برای نمایش شب) به کار می‌رود. ترکیب‌بندی‌های پویا به‌ویژه در تصاویر داستانی، حرکت و تعامل شخصیت‌ها را به خوبی به تصویر می‌کشد و به درک توالی رویدادها کمک می‌کند.

ب. نمایش جزئیات و پرورش دقت: در این پایه، توجه به جزئیات در تصاویر افزایش یافته است. این امر در دو سطح مشهود است:

ب.۱. جزئیات عاطفی: حالات چهره و زبان بدن شخصیت‌ها با دقت بیشتری ترسیم شده و احساساتی نظیر شادی، نگرانی و تعجب را به شکلی واضح منتقل می‌کنند. این ویژگی به تقویت هوش هیجانی و سواد بصری کودک در درک نشانه‌های غیرکلامی کمک می‌کند.

ب.۲. جزئیات محیطی: نمایش بافت‌های بصری (مانند بافت پارچه، چوب یا پوست حیوانات) و جزئیات

دقیق‌تر در اشیاء و محیط، حس مشاهده دقیق را در دانش‌آموز پرورش می‌دهد.

پ. تعمیق بازنمایی‌های فرهنگی و محیطی: بازنمایی عناصر فرهنگی در این پایه عمق بیشتری یافته است. علاوه بر اشیاء آشنایی مانند قالیچه و سمور، شاهد تصویرسازی دقیق بناهای تاریخی و ملی ایران هستیم؛ از جمله آرامگاه فردوسی، سی‌وسه پل اصفهان، و تخت جمشید (صفحه ۸۰ و ۸۱). همچنین، نمایش مشاغل سنتی مانند نانوايي با تنور گلي (صفحه ۴۶) و جزئیات معماری ایرانی، آشنایی بصری کودک با میراث مادی و فرهنگی کشور را غنی‌تر می‌سازد.

ت. تایپوگرافی و عناصر گرافیکی کاربردی: فونت همچنان خوانا و متناسب با سطح نوآموزان است، اما در این پایه شاهد استفاده‌ی خلاقانه‌تر از عناصر گرافیکی هستیم. طراحی نشانه‌های بصری ساده (مانند علامت چشم برای "بین و بگو") و تنوع در طرح‌بندی صفحات و استفاده از کادرهای متنوع، به پویایی بصری و راهنمایی بهتر دانش‌آموز در انجام فعالیت‌ها کمک شایانی می‌کند.

۲-۴. فعالیت‌های خلاقانه

فعالیت‌های خلاقانه در این پایه متنوع‌تر شده و فرصت‌های بیشتری برای ابراز خلاقیت فراهم می‌کنند. دستورالعمل «گوش کن و بگو» که نیازمند درک مطلب و بازگویی آن به زبان خود کودک است، سازماندهی اطلاعات خوانده شده و تولید گفتار مستقل را تشویق می‌کند. فعالیت‌های نوشتاری خلاق مانند نوشتن چند خط درباره یک موضوع مشخص (مانند صفحه ۸) یا تکمیل/تعریف جملات/داستان‌های ایده‌های خود فرصت‌هایی برای تولید متن مستقل فراهم می‌کنند (مانند صفحه ۹۸). پیشنهاد نمایش بر اساس داستان‌ها یا موقعیت‌های درسی (مانند صفحات ۲۷، ۶۷) فرصتی عالی برای پرورش خلاقیت دراماتیک و توانایی نقش‌آفرینی است. پیشنهاد کشیدن نقاشی مرتبط با موضوع درس (مانند صفحات ۸، ۲۳) و ساخت کاردستی ساده (مانند صفحه ۵۰) نیز ادامه می‌یابد. فعالیت‌هایی که نیاز به تخیل و تصور دارند نیز در این پایه دیده می‌شود. کیفیت پرداخت فعالیت‌های خلاقانه در این پایه در سطح متوسط ارزیابی شد و بسامد آن نیز کم است که نشان‌دهنده افزایش نسبی توجه به بُعد آفرینشگری نسبت به پایه اول است. این افزایش با توجه به رشد توانایی‌های شناختی و حرکتی دانش‌آموزان در این پایه قابل انتظار است؛ با این حال، برای تحقق کامل اهداف سند تحول در زمینه پرورش خلاقیت، این میزان فعالیت کافی نیست.

۲-۵. نقد زیبایی

همانند پایه اول، در کتاب فارسی پایه دوم نیز فعالیت ساختارمندی برای آموزش نقد زیبایی به معنای تحلیل و ارزیابی آگاهانه یک اثر هنری یا پدیده زیبا وجود ندارد. فعالیت‌ها بیشتر بر بیان ترجیح شخصی و احساسات اولیه متمرکز هستند و کیفیت پرداخت به این بُعد پایین است. بسامد کدهای مرتبط با نقد زیبایی در این پایه نیز بسیار کم و نزدیک به صفر است؛ این امر نشان می‌دهد که بُعد نقد زیبایی همچنان در این پایه نیز مورد غفلت قرار گرفته است.

۳. تحلیل کتاب فارسی پایه سوم ابتدایی از منظر ساحت زیباشناختی

در پایه سوم ابتدایی ورود صریح و معنادار به معرفی هنر، هنرمندان و میراث فرهنگی دیده می‌شود که نشان‌دهنده رویکرد جدی‌تر به این ساحت است. برآیند بسامد و کیفیت پرداخت مضامین زیباشناختی در این پایه نسبت به پایه‌های قبل افزایش

نه آنچنان چشمگیری دارد و بُعد نقد همچنان ضعیف باقی مانده است. جدول ۳ نمای فشرده مؤلفه‌های زیباشناختی را در این پایه نشان می‌دهد.

جدول ۳. نمای فشرده مؤلفه‌های زیباشناختی در کتاب فارسی پایه سوم ابتدایی

تعداد کدهای باز	کیفیت پرداخت	بسامد نسبی تقریبی	مضامین اصلی	مضامین فرعی (برگرفته از کتاب)
۳۲	بالا	متوسط (۱۰)	فرهنگی هنری	مفاهیم دینی و ارزشی، خانواده و تعاملات اجتماعی، مشاغل و فعالیت‌های اقتصادی، هنر و هنرمندان، میراث فرهنگی و تاریخی، طبیعت و محیط زیست، مناسبت‌های ملی و مذهبی، تاریخ معاصر، اهمیت کتاب و مطالعه، ادبیات و حکایات، بهداشت و سلامت
۲۲	بالا	کم (۶/۸۷۵)	زبان و بیان شاعرانه	عناصر موسیقایی و آوایی، واژگان و توصیف، ساختار و قالب‌های زبانی، آرایه‌های ادبی، لحن و مضمون
۲۰	بالا	کم (۶/۲۵)	تصویرپردازی و گرافیک	سبک و تکنیک‌های تصویرسازی، ترکیب بندی و طراحی صفحه، ارتباط تصویر و محتوا، بازنمایی فرهنگی، تاریخی و طبیعی، القای حس و مفهوم، نمایش فعالیت‌ها، گرافیک نوشتاری
۳۴	متوسط	متوسط (۱۰/۶۲۵)	فعالیت‌های خلاقانه	درک و بیان شفاهی، فعالیت‌های نوشتاری، فعالیت‌های نمایشی و حرکتی، هنرهای تجسمی و کاردستی، بازی و سرگرمی، تفکر و حل مسئله، فعالیت‌های املایی (پایه)، پژوهش
۷	پایین	بسیار کم (۲/۱۸۷۵)	نقد زیبایی	بیان ترجیح و احساس، فعالیت‌های خلاقانه مرتبط با نقد، معرفی و مشاهده زیبایی، تحلیل و مقایسه ابتدایی

۳-۱. فرهنگی هنری

در این پایه، علاوه بر تکرار و تعمیق مضامین دینی و فرهنگی پایه‌های قبل، به معرفی عناصر مشخصی از فرهنگ و هنر ایرانی با جزئیات بیشتر پرداخته شده است. تأکید مکرر و بصری بر عبارات مقدس دینی در صفحه اول و ابتدای بخش‌ها مشاهده شد. ترویج ارزش‌های اخلاقی جهان‌شمول و ارزش‌های اخلاقی دینی در قالب داستان‌ها و حکایات پندآموز (درس سوم، ششم، هفتم، دوازدهم، نهم، هفدهم) با عمق بیشتری صورت گرفته است. تصویر خانواده ایرانی در حال تعاملات روزمره و بیرون از خانه (صفحات ۱۷، ۳۳، ۶۹) و تصویر حضور پدربزرگ و مادربزرگ (صفحه ۱۹) و نمایش احترام گذاشتن کودک به بزرگترها (صفحه ۱۹) بر نقش و جایگاه خانواده و ارتباطات بین نسلی تأکید دارد. نمایش فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی (مانند شرکت در نماز جماعت، تلاوت قرآن، بازدید از اماکن فرهنگی در صفحات ۲۷، ۶۹، ۷۷) و نمایش آداب مهمان‌نوازی (درس اول، صفحات ۱۹، ۲۵، ۱۰۶، ۱۰۷) و نمایش آداب معاشرت روزمره (صفحات ۵۹، ۷۸، ۸۹، ۱۲۵) در موقعیت‌های مختلف اجتماعی مشاهده شد. تأکید بر اهمیت وحدت و همبستگی میان اقشار مختلف مردم ایران (صفحه ۵۵) نیز در این بُعد قرار دارد. معرفی مشاغل سنتی و بومی ایران (مانند باغداری، کشاورزی، نانوایی در درس پنجم، صفحه ۴۳، ۱۰۱) و معرفی مشاغل خدماتی و اجتماعی (مانند معلم، پزشک، نقاش در صفحات ۲۸، درس چهارم، صفحه ۴۴، ۱۰۱) و نمایش لباس یا ابزار کار مرتبط (صفحه ۱۰۱) نیز در این پایه دیده شد. معرفی غذاها و خوراکی‌های سنتی یا محلی ایران در تصاویر یا متن نیز بخشی از فرهنگ غذایی را بازنمایی می‌کند. ورود صریح به معرفی هنر و هنرمندان با معرفی شهدایی چون حسین فهمیده و سهام خیام به عنوان فداکاران هنرمند (صفحات ۵۰-۵۲) و نمایش تصویر طراحی شده این ایثارگران هنرمند و نمایش نمونه‌هایی از آثار هنرمندانه ایثارگران از نکات برجسته این پایه است که کیفیت پرداخت به این بُعد را بالا می‌برد. معرفی برخی از هنرهای سنتی ایران (مانند نقاشی سنتی، خوشنویسی، قالی‌بافی، سفالگری - در صورت وجود تصاویر یا اشاره) و نمایش فعالیت‌های مرتبط با هنرهای دستی سنتی در تصاویر یا متن فعالیت‌ها نیز مشاهده شد. معرفی میراث فرهنگی و تاریخی با نمایش تصویر نمای بیرونی آرامگاه سعدی (صفحه ۸۷) و معرفی سعدی، زندگی‌نامه و آثار مهم وی (گلستان و

بوستان) (درس یازدهم) و استفاده از نقوش تزیینی و موتیف‌های الهام گرفته از هنر ایرانی-اسلامی در طراحی صفحات نیز صورت گرفته است. معرفی زیبایی‌های طبیعی ایران در قالب تصویر یا نقاشی (مانند درختان خاص، پوشش گیاهی، کوه‌ها، رودخانه‌ها در صفحات ۳۲، ۵۵) با تمرکز بر جزئیات منطقه‌ای، معرفی تعدادی حیوانات جنگل و ترویج فرهنگ حفاظت از محیط زیست (درس شانزدهم) نیز در این بُعد قرار دارد. اشاره به آداب و رسوم مرتبط با مناسبت‌های ملی-مذهبی (مانند سالروز آزادی خرمشهر) در قالب داستان (صفحات ۱۰۶، ۱۰۷) و نمایش پرچم جمهوری اسلامی ایران به صورت واضح و در موقعیت‌های رسمی یا ملی (درس دوازدهم، صفحه ۱۰۱)، اشاره به شخصیت‌های انقلابی، اهمیت انقلاب اسلامی و وقایع آن و دفاع مقدس (درس ششم، درس چهاردهم، صفحات ۱۰۶-۱۰۷) و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت نیز در این پایه دیده شد. ترویج فرهنگ مطالعه و اهمیت کتاب و کتاب‌خوانی (درس دهم، درس یازدهم، صفحه ۱۰۱، درس چهاردهم، صفحه ۱۲۸)، آشنایی با قصه‌ها و حکایات برجسته ادب فارسی (مانند کلیله و دمنه، مرزبان‌نامه - در قالب بازنویسی ساده) و پیام‌های اخلاقی آن‌ها، و تأکید بر اهمیت نظافت و بهداشت فردی و محیطی (درس سوم، درس چهارم) از دیگر مضامین این بُعد هستند. کیفیت پرداخت این مضامین در سطح "بالا" و البته بسامد آن‌ها "متوسط" ارزیابی شد که جای تأمل و کار بسی دارد.

۳-۲. زبان و بیان شاعرانه

در پایه سوم، زبان و بیان شاعرانه با غنا و پیچیدگی بیشتری نسبت به پایه‌های قبل همراه است. استفاده از قافیه و ردیف در ابیات اشعار با ساختارها و الگوهای متنوع‌تر نسبت به پایه‌های قبل، پرورش عمیق‌تر حس موسیقایی زبان و آشنایی با ساختارهای شعر فارسی را هدف قرار می‌دهد. استفاده از کلمات با آوای دلنشین و هم‌صدا (واج‌آرایی یا سجع در نثر) برای ایجاد زیبایی شنیداری در شعر و نثر مشاهده می‌شود. تکرار هدفمند کلمات، عبارات یا ساختارهای نحوی در اشعار و متون برای تأکید بر مفاهیم، ایجاد ریتم یا بیان احساسات خاص به کار رفته است. وجود روان‌خوانی‌هایی با نثر آهنگین، ریتمیک یا ادبی و استفاده از کلمات با آوای هم‌سان یا نزدیک در نثر (سجع یا هم‌آوایی ساده در نثر) تنوع در سبک‌های زبانی را نشان می‌دهد. در حوزه واژگان و توصیف، استفاده از واژگان حسی و ملموس برای ایجاد تصویرسازی قوی در ذهن کودک (مانند رنگ، بو، صدا، بافت اشیاء)، استفاده از واژگان توصیفی دقیق‌تر و متنوع‌تر نسبت به پایه‌های قبل (مانند استفاده از صفات متعدد، قیدها) برای غنی‌سازی زبان و تصویرسازی بهتر مشاهده شد. استفاده از واژگان مرتبط با طبیعت، پدیده‌های طبیعی و محیط زیست در زبان شاعرانه و نثر، استفاده از واژگان مرتبط با فرهنگ، تاریخ، هنر و آیین‌های ایرانی-اسلامی، استفاده از کلمات با بار معنایی مثبت، سازنده و امیدبخش، وجود کلمات و عباراتی که حس حرکت، صدا یا سایر حواس را از طریق زبان منتقل می‌کنند، و وجود نمونه‌هایی از توصیف دقیق و جزئی در متون مشاهده شد. استفاده از واژگان مرتبط با مفاهیم انتزاعی (مانند شجاعت، مهربانی، دوستی) در قالب زبانی ساده و قابل درک نیز دیده می‌شود. در ساختار و قالب‌های زبانی، سادگی و روانی کلی زبان متون با رعایت اصول نگارشی و املائی، استفاده از جملات با ساختارهای متنوع‌تر (ساده، مرکب، واره‌های کوتاه) در متون نثر، وجود علائم نگارشی و نقش آن‌ها در درک صحیح متن، آهنگ خواندن و انتقال حس و استفاده از گفتگو و دیالوگ در داستان‌ها مشاهده شد. وجود اشعار روایی که داستانی را در قالب شعر بیان می‌کنند نیز در این پایه دیده می‌شود. در آرایه‌های ادبی، استفاده از تشبیه‌ها و استعاره‌های ساده و قابل فهم برای کودک در شعر و نثر مشاهده شد. در لحن و مضمون، استفاده از لحن‌ها و حالات بیانی متنوع در متون مختلف (مانند لحن حماسی، آرام، طنز)، وجود شعرها و داستان‌هایی با مضامین خیال‌انگیز و فراتر از واقعیت و وجود اشعاری با مضامین عمیق‌تر اخلاقی، اجتماعی، ملی یا مذهبی مشاهده شد. در کل کیفیت پرداخت زبان و بیان شاعرانه در این پایه "بالا" و البته بسامد آن نیز "کم" ارزیابی شد!

۳-۳. تصویرپردازی و گرافیک

در کتاب فارسی پایه سوم، حوزه تصویرپردازی و گرافیک به سطح جدیدی از پختگی فنی و عمق مفهومی دست می‌یابد. همگام با رشد شناختی دانش‌آموزان، عناصر بصری نیز از صرفاً بازنمایی عینی فراتر رفته و به ابزاری برای انتقال مفاهیم انتزاعی، پرورش تفکر تحلیلی و تعمیق درک فرهنگی بدل می‌شوند. تحلیل زیباشناختی این حوزه در چهار محور اصلی قابل بررسی است:

الف. تکامل فنی و سبک‌شناختی: کیفیت فنی تصاویر در این پایه به اوج خود می‌رسد. استفاده هدفمند از سایه‌روشن و نورپردازی برای ایجاد حجم، بُعد و واقع‌گرایی، نشان از پیشرفت تکنیکی قابل توجهی دارد. تنوع سبکی نیز غنی‌تر شده و شاهد تلفیق سبک‌های کارتونی، نیمه‌واقع‌گرایانه و حتی استفاده از عکس‌های واقعی در کنار تصاویر نقاشی شده هستیم. این رویکرد، نه تنها دانش‌آموز را با رسانه‌های دیداری مختلف آشنا می‌کند، بلکه به تناسب موضوع (مانند استفاده از عکس واقعی برای شهدای شاخص دفاع مقدس در صفحه ۷۴)، به محتوا اعتبار و سندیت می‌بخشد. پالت‌های رنگی نیز پیچیده‌تر شده و برای القای حس و حال‌های خاص (مانند رنگ‌های سنگین‌تر برای مفاهیم حماسی) به کار می‌روند.

ب. طراحی صفحه و ترکیب‌بندی پویا: صفحه‌آرایی در این پایه از نظمی پویا و زیباشناختی برخوردار است. ترکیب‌بندی‌ها گاهی نامتقارن شده و با شکستن کادرها، حس حرکت و جذابیت بصری ایجاد می‌کنند. جانمایی دقیق عناصر (متن، تصویر، فعالیت‌ها) در هر صفحه، تعادل بصری دلپذیری را به وجود آورده و به طور غیرمستقیم، اصول پایه‌ای طراحی گرافیک را به دانش‌آموز آموزش می‌دهد.

پ. عمق‌بخشی به ارتباط تصویر و متن: در این پایه، تصویر نقشی فراتر از تفسیر متن ایفاء می‌کند و به ابزاری برای نمایش مفاهیم انتزاعی، استعاره یا تاریخی تبدیل می‌شود. نمایش دقیق حالات چهره و زبان بدن شخصیت‌ها، به کودک در خوانش نشانه‌های غیرکلامی و درک لایه‌های عمیق‌تر احساسی و شخصیتی کمک می‌کند. این هم‌افزایی عمیق، درک مطلب و تفکر انتزاعی دانش‌آموز را به شکل مؤثری تقویت می‌کند.

ت. غنای بازنمایی‌های فرهنگی و طبیعی: بازنمایی جزئیات فرهنگی و طبیعی در این پایه به شکلی چشمگیر افزایش یافته است. تصاویر با دقتی خوب، جزئیات معماری ایرانی (مانند آرامگاه سعدی در صفحه ۸۷)، اشیاء و لوازم سنتی مانند چراغ فتیله‌سوز و ظروف سفالی (صفحه ۴۲ و ۴۴)، و تنوع مناظر طبیعی و جغرافیایی ایران را به نمایش می‌گذارند که آشنایی دانش‌آموز با غنای میراث فرهنگی و طبیعی کشور را عمیق‌تر می‌سازد.

البته یک نقد اساسی به این بخش وارد است: کاهش محسوس بسامد (تعداد) تصاویر نسبت به حجم متن؛ در حالی که پیچیدگی مفاهیم درسی افزایش یافته، تعداد تصاویر کاهش پیدا کرده که این امر می‌تواند منجر به کاهش جذابیت بصری و افزایش بار شناختی برای دانش‌آموز شود. صفحات متوالی که فاقد تصویر هستند، از پتانسیل عظیم گرافیک برای تسهیل یادگیری غفلت کرده‌اند. علاوه بر این، ضعف در بازنمایی تنوع سبک زندگی مدرن شهری و روستایی همچنان به چشم می‌خورد و تصاویر عمدتاً یک الگوی محدود و گاه ایده‌آل‌سازی شده از زندگی ایرانی را به نمایش می‌گذارند. این دو نقیصه، یعنی کاهش کمی تصاویر و محدودیت در تنوع بازنمایی‌های اجتماعی، از نقاط ضعف اصلی این بخش به شمار می‌روند.

۳-۴. فعالیت‌های خلاقانه

فعالیت‌های خلاقانه در این پایه متنوع‌تر و عمیق‌تر شده‌اند. دستورالعمل «بخوان و درک و دریافت کن» که نیازمند بیان درک مطلب به زبان خود کودک است، پردازش اطلاعات و بیان آن به شیوه شخصی را تشویق می‌کند. فعالیت‌های نوشتاری خلاق مانند نوشتن «ادامه داستان» یا «پایان داستان» با ایده‌های خود، و نوشتن چند خط درباره یک «تجربه شخصی» یا یک «موضوع مشخص»، فرصت‌هایی برای استفاده از تخیل در روایت‌پردازی و تولید متن مستقل فراهم می‌کند. فعالیت‌هایی که از کودک می‌خواهد «شعار» یا «جمله‌ای زیبا» درباره موضوعی بسازد، تشویق به خلق عبارات کوتاه و مؤثر با پیامی مشخص است. فعالیت «نوشتن خلاق» در قالب‌های مختلف (مانند نامه‌نوشتن به یک شخصیت، نوشتن خاطره، نوشتن گزارش سفر خیالی) نیز در این پایه دیده می‌شود. پیشنهاد «نمایش» بر اساس داستان‌ها، شعرها یا موقعیت‌های درسی، با تشویق به خلاقیت در اجرا و ایفای نقش (مانند صفحات ۳۴، ۴۹)، فرصتی عالی برای پرورش خلاقیت دراماتیک و توانایی نقش‌آفرینی است. پیشنهاد کشیدن «نقاشی» مرتبط با موضوع درس، داستان، شعر، یا مفهوم انتزاعی (مانند نقاشی از مهربانی)، فرصتی مهم برای ابراز خلاقیت دیداری است. پیشنهاد «ساخت کاردستی» ساده مرتبط با موضوع درس و پیشنهاد «طراحی» یک شیء، فضا یا وسیله‌ای ساده، پرورش خلاقیت عملی و سه‌بعدی و ایده‌پردازی بصری در قالبی کاربردی را نشان می‌دهد. فعالیت‌هایی که از کودک می‌خواهد طرحی بکشد یا تصویری طراحی کند (مانند طراحی یک پوستر با موضوع صرفه‌جویی در آب) نیز در این دسته قرار می‌گیرد. فعالیت‌هایی که نیازمند «تخیل» و «تصور» موقعیت‌ها یا دنیاهای جدید است (مانند تصور کنید که به فضا سفر کرده‌اید) و فعالیت‌هایی که از کودک می‌خواهد «داستانی بسازد» بر اساس تصاویر یا کلمات کلیدی (مانند تصویرها را ببینید و یک داستان برای آن‌ها بنویسید)، پرورش قوه تخیل و توانایی داستان‌پردازی را هدف قرار می‌دهند. فعالیت‌هایی که از کودک می‌خواهد برای چیزی «نامی انتخاب کند» نیز در این پایه دیده می‌شود. پیشنهاد سرودن شعر یا گفتن جملات آهنگین درباره موضوعی ساده نیز ادامه می‌یابد. فعالیت‌های مرتبط با تفکر و حل مسئله مانند حل جدول کلمات متقاطع و سودوکوی کلمات نیز به صورت محدود در این پایه دیده می‌شود. فعالیت‌هایی که نیاز به طبقه‌بندی یا سازماندهی اطلاعات دارند، پرسش‌هایی که از کودک می‌خواهد راه‌حل‌های متعددی برای یک مسئله ارائه دهد، و فعالیت «مقایسه کن» (که جنبه تحلیلی نیز دارد) نیز در این دسته قرار می‌گیرند. فعالیت‌های مرتبط با پژوهش ساده مانند تحقیق و تهیه گزارش کوتاه نیز در این پایه دیده می‌شود. پیشنهاد انجام کار گروهی نیز برای پرورش مهارت‌های همکاری و مشارکت در تولید مشترک نتایج خلاقانه در این پایه وجود دارد. کیفیت پرداخت فعالیت‌های خلاقانه در این پایه در سطح متوسط ارزیابی می‌شود و بسامد آن نیز متوسط است، که نشان‌دهنده تنوع و عمق بیشتر نسبت به پایه‌های قبل است و با هدف سند تحول در پرورش قدرت آفرینش هنری همسو است. این افزایش در فعالیت‌های خلاقانه در پایه سوم با توجه به رشد مهارت‌های زبانی و افزایش توانایی‌های عملی دانش‌آموزان، منطقی به نظر می‌رسد اما این میزان و کیفیت کافی نیست.

۳-۵. نقد زیبایی

علیرغم افزایش توجه کلی به ساحت زیباشناختی در پایه سوم، بعد نقد زیبایی به عنوان ضعیف‌ترین مؤلفه در میان ابعاد پنج‌گانه شناسایی شد؛ تحلیل نشان می‌دهد که هرچند گام‌های مقدماتی در جهت آموزش این بُعد برداشته شده، فعالیت ساختارمند و جامعی برای آموزش نقد هنری وجود ندارد. پرسش‌هایی که از دانش‌آموز می‌خواهند "زیباترین" بخش یک اثر را مشخص کرده، دلیل ساده‌ای برای آن بیان کنند (مانند صفحات ۲۲، ۸۲)، در سطح "بیان ترجیح و احساس" و تلاش ابتدایی برای ارائه استدلال طبقه‌بندی شده‌اند. این فعالیت‌ها، همراه با پرسش‌هایی درباره‌ی "احساس" یا "چرایی" پسندیدن/نپسندیدن یک اثر و فعالیت‌های "مقایسه کن" بین دو چیز، گامی در جهت تحلیل مقدماتی محسوب می‌شوند. با

این حال، فقدان چارچوب یا راهنمای مشخص و گام به گام برای تحلیل و ارزیابی عمیق‌تر آثار هنری و عدم ارائه نمونه‌هایی از نقد به عنوان الگو، نشان‌دهنده ضعف جدی در پرداختن به این بُعد است. بسامد کدهای مرتبط با نقد زیبایی در این پایه بسیار کم و کیفیت پرداخت آن پایین ارزیابی شد.

بحث و نتیجه گیری

پس از تبیین یافته‌های تفصیلی برای هر پایه تحصیلی، در این بخش به ارزیابی کلی‌تر میزان همسویی محتوای کتاب‌های فارسی دوره اول ابتدایی با اهداف ترسیم‌شده در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در زمینه ساحت زیباشناختی و هنری می‌پردازیم. همانطور که پیش‌تر ذکر شد، سند تحول سه هدف عمده برای این ساحت تعیین کرده است: (۱) افزایش درک و حساسیت زیباشناختی (بُعد ادراک)، (۲) تقویت قدرت تخیل و آفرینش هنری (بُعد آفرینش)، و (۳) کسب توانایی ارزیابی و نقد پدیده‌های هنری (بُعد نقد)؛ انتظار می‌رود برنامه درسی به هر سه بُعد به صورت متوازن بپردازد. بررسی روند تحول در کتاب‌های فارسی نشان می‌دهد که توجه به ساحت زیباشناختی روندی صعودی از پایه اول به سوم دارد.

- **پایه اول:** توجه در سطح بسیار ابتدایی و اغلب از طریق تصاویر و اشعار ساده صورت می‌گیرد. تمرکز بیشتر بر بُعد ادراک بصری و شنیداری اولیه است. بسامد فعالیت‌های خلاقانه و بُعد نقد زیبایی در این پایه بسیار ضعیف است. این وضعیت با توجه به اولویت آموزش سواد پایه و توانایی‌های محدودتر کودکان در این سن قابل توجیه است.
- **پایه دوم:** مضامین اندکی غنی‌تر شده و فعالیت‌های خلاقانه متنوع‌تری معرفی می‌شود، اما همچنان در سطح مقدماتی باقی می‌ماند. بُعد نقد زیبایی تقریباً غایب است. افزایش تدریجی پیچیدگی‌ها در این پایه بیانگر آغاز توجه با افزایش توانایی‌های بصری، زبانی و شناختی دانش‌آموزان است.
- **پایه سوم:** ورود صریح به معرفی افراد فرهیخته، آثار هنری، و بناهای تاریخی نشان‌دهنده افزایش معنادار و اما نه چشمگیر توجه به این ساحت در بُعد مضمونی و ادراکی است. در بُعد درک و حساسیت زیباشناختی، کتاب‌ها به‌ویژه در پایه سوم گام‌های مؤثری برداشته‌اند. تصاویر در انتقال مفاهیم و ایجاد جذابیت بصری نقش ایفاء کرده‌اند و متون غنی‌تر شده‌اند. این بُعد بیشترین میزان پوشش را دریافت کرده است.

با این حال، در بُعد «پرورش قدرت آفرینش هنری»، بسامد فعالیت‌های خلاقانه عملی که به تولید اثر هنری منجر شوند، پایین است. فعالیت‌ها بیشتر در سطح پیشنهاد باقی می‌مانند و نیازمند تقویت هستند. تنوع فعالیت‌های خلاقانه در پایه سوم افزایش یافته، اما عمق و هدایت آن‌ها برای تولید یک اثر هنری کافی نیست؛ تمرکز بر این بُعد کافی نبوده است. در بُعد «توانایی ارزیابی و نقد هنری»، فعالیت ساختارمندی برای آموزش نقد زیبایی وجود ندارد و تنها به بیان ترجیحات ساده و ابتدایی بسنده شده است. فقدان راهنما یا چارچوبی برای تحلیل آثار، عدم ارائه نمونه‌های نقد و بسامد بسیار کم فعالیت‌های مرتبط، بیانگر ضعف جدی در این بُعد است. این بُعد کمترین میزان پوشش را دریافت کرده و تقریباً مورد غفلت قرار گرفته است. پیچیدگی نسبی مفهوم نقد برای دانش‌آموزان این دوره یا عدم آشنایی معلمان می‌تواند از دلایل این کمبود توجه باشد.

در نتیجه، چرخه کامل ادراک، آفرینش و نقد در محتوای کتاب‌های درسی به طور متوازن پوشش داده نشده است؛ در مجموع، کتاب‌های فارسی دوره اول ابتدایی در جهت‌گیری کلی خود همسو با سند تحول هستند، اما برای پوشش کامل و متوازن ساحت زیباشناختی و تحقق چرخه کامل «ادراک ← آفرینش ← نقد»، تلاش‌های درس پژوهی کافی نبوده است. بر اساس یافته‌ها، با توجه به نتیجه سؤال اول، پیشنهاد می‌شود که در بازطراحی کتاب‌ها بر اساس اصول زیباشناختی، به

کیفیت و کمیت به یک میزان توجه شود؛ برای مثال در تصویرپردازی و گرافیک کتاب فارسی سوم، توجه به کیفیت بهتر بوده اما تنوع و کمیت تاحدودی مغفول مانده. باتوجه به نتیجه سؤال دوم، پیشنهاد می‌شود به نظریه‌های مطرح‌شده با دقت بیشتری توجه شود؛ برای مثال متناسب با سن، بسامد مؤلفه‌های مضمون تصویرپردازی و گرافیک کتاب فارسی سوم باید بیشتر می‌شد نه کمتر. باتوجه به نتیجه سؤال سوم، درحالی‌که بُعد ادراک تاحدودی در کانون توجه بوده، بُعد آفرینش و بُعد نقد زیبایی‌نیازمند توجه جدی برای تقویت کیفیت و تنوع هستند؛ این عدم توازن با رویکرد جامع سند تحول در تضاد است.

منابع

- خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۴۰۴، اردیبهشت، ۲۷). بیانات در دیدار معلمان. <https://www.leader.ir/fa/content/28207>
- خسروانی مقدم، عبدالله، شیروانی شیری، علی، و اکبری، جابر. (۱۴۰۲). فهم تربیت زیبایی شناختی و هنری از دیدگاه آموزگاران دوره ابتدایی. *فصلنامه تعلیم و تربیت*، ۳۹(۲)، ۱۱۸-۱۰۳. <https://qjoe.ir/article-1-2706-fa.html>
- سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی. (۱۴۰۳). *فارسی اول دبستان*. <http://chap.sch.ir/books/12111>
- سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی. (۱۴۰۳). *فارسی دوم دبستان*. <http://chap.sch.ir/books/12117>
- سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی. (۱۴۰۳). *فارسی سوم دبستان*. <http://chap.sch.ir/books/12124>
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰). *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران*. وزارت آموزش و پرورش. https://sce.ir/media/archive_media_file/%D8%B3%D9%86%D8%AF_%D8%AA%D8%AD%D9%88%D9%84.pdf
- طهماسب زاده شیخلار، داود، صاحبی، آزاده، و دیبایی، محسن. (۱۴۰۰). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی به لحاظ میزان توجه به ابعاد زیبایی‌شناسی با تأکید بر زیبایی‌های قرآنی. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی* ۶(۲)، ۸۶-۵۵. <https://doi.org/10.52547/qaiie.6.2.55>
- قاسمی، علی‌اکبر، و درتاج، یاسر. (۱۴۰۳). ارزیابی محتوای کتاب تفکر و پژوهش پایه ششم ابتدایی بر مبنای ساحت‌های تربیتی علمی و فناوری، هنری و زیباشناختی مطرح‌شده در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش با بهره‌گیری از روش ویلیام رومی. *دوفصلنامه علمی نظریه و عمل*. <https://doi.org/10.48310/itt.2024.16499.945>
- کلانتری، معصومه، امیری مجد، مجتبی، و تجلی، پریسا. (۱۳۹۸). اثربخشی برنامه هنردرمانی بر رشد مهارت‌های ارتباطی دختران نوجوان آهسته‌گام. *مجله تحقیقات نظام سلامت*، ۱۵(۲)، ۱۱۵-۱۲۱. <https://doi.org/10.48305/hsr.2019.15.2.103>
- متین فر، نرگس، و کیان، مرجان. (۱۳۹۹). اثربخشی اجرای برنامه درسی تلفیقی هنر بر عملکرد تحصیلی دانش آموزان در درس مطالعات اجتماعی. *مجله پژوهش‌های برنامه درسی*، ۱۰(۲)، ۶۶-۸۳. <https://doi.org/10.22099/jcr.2021.6046>
- محمدی، فریده، ذکریایی، منیژه، و داودی، رسول. (۱۴۰۳). تأثیر اجرای برنامه‌های درسی با بهره‌گیری از فعالیت هنری بازی در خلاقیت دانش‌آموزان. *فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی*، ۱۱(۱)، ۱۲۷-۱۵۴. <https://sanad.iau.ir/Journal/edu/Article/1126837>

مصطفوی، نفیسه. (۱۳۹۷). بازشناسی مبانی زیبایی شناختی در آثار امام خمینی (س). *فصلنامه متین*، ۲۰(۸۱)، ۹۹-۱۱۳. https://matin.ri-khomeini.ac.ir/article_87542.html

مهرمحمدی، محمود، و امینی، محمد. (۱۳۸۰). طراحی الگوی مطلوب تربیت هنری در دوره ابتدایی. *فصلنامه علوم انسانی دانشگاه الزهراء* (س)، ۱۲(۳۹)، ۲۴۶-۲۱۹. <https://ensani.ir/fa/article/264516>

نوربخش، جواد، و خیرآبادی، محمدنبی. (۱۳۹۸). بررسی ساحت هنری و زیبایی شناختی کتاب ریاضی سوم ابتدایی، *مجله پویا* در آموزش علوم پایه، ۵(۲)، ۴۷-۳۹. <https://magiran.com/p2145878>

Destrée, P., & Murray, P. (2015). *A companion to ancient aesthetics*. John Wiley & Sons.

Doran, R. (2015). *The theory of the sublime from Longinus to Kant*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316182017>

Noor, S. S., Ahmad, S., & Afridi, S. (2025). Philosophy of Art According to Hegel and Heidegger. *Journal of European Studies (JES)*, 41(2), 35-52. <https://doi.org/10.56384/jes.v41i2.393>

Oogarah-Pratap, B., Bhoola, A., & Ramma, Y. (2025). Stage theory of cognitive development—Jean Piaget. In B. Akpan & T. J. Kennedy (Eds.), *Science education in theory and practice: An introductory guide to learning theory* (pp. 125-142). Springer. https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/978-3-031-81351-1_8

Peppler, K., Davis-Soylu, H. J., & Dahn, M. (2023). Artifact-oriented learning: A theoretical review of the impact of the arts on learning. *Arts Education Policy Review*, 124(1), 61-77. <https://doi.org/10.1080/10632913.2021.1925609>

Stemberger, G., & Dario, N. (2023). An Overview of Mind-Wandering According to Boggi's Approach and Interests. In Marsico, G., Tateo, L. (eds), *Humanity in Psychology: The Intellectual Legacy of Pina Boggi Cavallo* (pp. 67-97). Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-30640-2_8

White, B. (2025). Education for a Flourishing Life. *Journal of Aesthetic Education*, 59(1), 108-124. <https://doi.org/10.5406/15437809.59.1.07>

Zajda, J. (2023). Major Motivational Models in Inclusive Schools. *Globalisation and Inclusive Schooling: Engaging Motivational Environments* (vol. 36, pp. 71-96). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-24400-1_5